

Andrzej Rykała

Sytuacja społeczno-kulturalna Litwinów w Polsce i ich wpływ na relacje między krajem zamieszkania a Litwą

Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica nr 9,
89-113

2008

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Andrzej Rykała

SYTUACJA SPOŁECZNO-KULTURALNA LITWINÓW W POLSCE I ICH WPŁYW NA RELACJE MIĘDZY KRAJEM ZAMIESZKANIA A LITWĄ

W artykule podjęto próbę analizy niezwykle aktywnej, opartej przede wszystkim o powszechność ruchu artystycznego i rozwój narodowego szkolnictwa, działalności polskich Litwinów oraz wpływu, jaki posiadający wysoki stopień świadomości narodowej i aktywnie dążący do instytucjonalizacji swojej etniczności Litwini mają na relacje między Polską i Litwą.

1. Wprowadzenie

Dzisiejsza Polska, podobnie jak inne kraje Europy Środkowo-Wschodniej, znajduje się wciąż jeszcze w okresie istotnych przeobrażeń wynikających z ustanowienia liberalnej demokracji, rynkowej gospodarki i kulturowego otwarcia. Wprowadzanie mechanizmów zachodniej demokracji odniosło dość znaczący sukces – funkcjonowanie wielopartyjnego systemu politycznego nie podlega już dzisiaj dyskusji – choć wielu Polaków wciąż korzysta z nich o wiele rzadziej niż obywatele innych państw europejskich. Z kolei uruchomienie mechanizmów gospodarki wolnorynkowej wyzwoliło aktywność ekonomiczną obywateli. Ich uwolnienie, obok szans, przyniosło jednak wiele negatywnych zjawisk (m. in. bezrobocie), będących zarzewiem konfliktów społecznych i ekstremizmu politycznego. Kulturowe otwarcie pozwoliło natomiast, obok wielu innych zdobyczy, sięgnąć do dziedzictwa kulturowego Polski, wskazując na jego narodowościowe, etniczne i religijne bogactwo. Większość narodu zaczęła dostrzegać grupy mniejszościowe, doceniać ich rolę i wkład w rozwój wspólnego państwa. W tym okresie nastąpiła wyraźna zmiana w polityce państwa wobec społeczności zróżnicowanych pod względem narodowym, etnicznym i religijnym. Zmiany polityczne przyczyniły się do wzrostu aktywności mniejszości narodowych i etnicznych na rzecz umacniania swojej tożsamości. Równocześnie wzrosła rola mniejszości narodowych w polityce zewnętrznej państwa, szczególnie w kształtowaniu relacji między krajem zamieszkania a „zagraniczną ojczyzną” tych społeczności.

2. Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce w świetle wyników Narodowego Spisu Powszechnego z 2002 r.

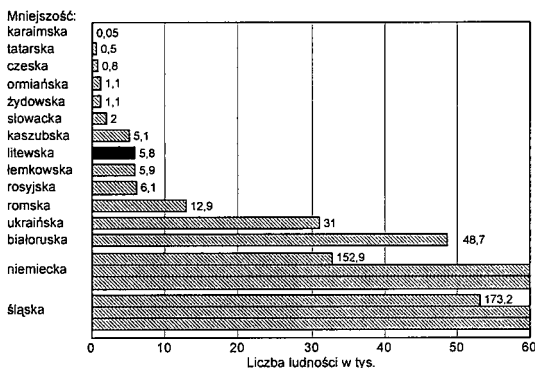
W Polsce, zgodnie z obowiązującym prawodawstwem, występuje 13, tzw. tradycyjnie zamieszkałych, mniejszości narodowych i etnicznych (tj. charakteryzujących się długoletnią, wielowiekową obecnością wśród społeczeństwa polskiego – przyjmuje się, że co najmniej od 100 lat). Wśród mniejszości narodowych (a więc utożsamiających się z narodami zorganizowanymi we własnym państwach) tradycyjnie zamieszkałych na terytorium RP, wyróżnia się mniejszości – białoruską, czeską, litewską, niemiecką, ormiańską, rosyjską, słowacką, ukraińską i żydowską, wśród natomiast mniejszości etnicznych (a więc tzw. mniejszości bezpaństwowych) karaimską, romską, tatarską i iemkowską.

Ponadto można mówić o tzw. nowych mniejszościach, np. Grekach i Macedończykach, przybyłych do Polski jako zorganizowane grupy uchodźców politycznych na przełomie lat 40. i 50., a także innych imigranckich grupach przybyłych później, głównie w latach 90. (m. in. Wietnamczykach), które na mocy obowiązującej ustawy nie uzyskały statusu mniejszości narodowych. W latach 90. bardzo silnie uaktywniła się także, głównie na Górnym Śląsku, grupa osób deklarujących narodowość śląską, czyniąca intensywne starania w celu prawnego uznania Ślązaków za naród (rys. 1).

W świetle wyników Narodowego Spisu Powszechnego z 2002 r. przynależność do narodowości polskiej zadeklarowało 36 983,7 tys., tj. 96,74% osób, do narodowości innej niż polska – 471,5 tys., czyli 1,23%, natomiast związków z określonym narodem nie udało się ustalić w przypadku 774,9 tys., tj. 2,03%¹. Jest to sytuacja dość szczególna, gdyż grupa osób o nieustalonej narodowości –

¹ Z obliczeń statystyków GUS wynika, że wśród 109 kategorii, wyróżnionych na podstawie składanych deklaracji przynależności narodowej, 91 liczyło mniej niż 1000 osób, połowa – mniej niż 100, a jedna trzecia – mniej niż 50 (*Mniejszości...*, 2003; *Wyznania...*, 2003; B a b i Ń s k i, 2004). Rachmistrzowie odnotowali ok. 40 tys. osób mających trudności z wykazaniem jakichkolwiek związków z określoną narodowością. Wśród osób identyfikujących się z innym narodem, 25,7 tys. (5,45%) posiadało niepolskie obywatelstwo (z dużym prawdopodobieństwem można przyjąć, że byli to imigranci). Pozostali – 444,6 tys. osób (94,3% tej grupy) – mieli obywatelstwo RP. Z kolei w grupie osób deklarujących polską narodowość, bez polskiego obywatelstwa pozostawało 14,79 tys. (0,04%). W tym przypadku można przyjąć, że były to osoby ubiegające się o status repatrianta, przebywające czasowo – jako obywatele innych państw – w Polsce, a także, co jest również dość prawdopodobne, specjaliści pracujący w polskich filiach zagranicznych przedsiębiorstw, którzy ze względu na polskie pochodzenie (a często i znajomość polskiego języka) zostali tu skierowani do pracy.

a więc prawdopodobnie nie-Polaków, jest znacznie liczniejsza od grupy osób deklarujących inne, od polskiego, poczucie tożsamości narodowej².

Rys. 1. Osoby deklarujące niepolską narodowość (2002 r.)

Otwartym pytaniem pozostaje, czy dotychczasowe szacunki dotyczące liczebności mniejszości narodowych i etnicznych były w każdym przypadku mocno przesadzone, czy może przedstawiciele wybranych mniejszości ulegają rzeczywistej asymilacji, czy też – z różnych przyczyn – niechętnie przyznają się do swojej mniejszościowej tożsamości? Z pewnością wszystkie te przyczyny w jakimś stopniu wpłynęły na zmniejszenie się liczebności „starych” grup narodowościowych i etnicznych.

Ludność deklarująca inną niż polska narodowość koncentruje się głównie w trzech województwach: śląskim – gdzie mieszka 186,3 tys. jej przedstawicieli (39,5% ogólnej populacji osób niepolskiej narodowości), opolskim – 133,3 tys. (28,3%) oraz podlaskim 55,2 tys. (11,7%).

Istotnym elementem tożsamości narodowej jest również język używany do porozumiewania się w codziennych kontaktach. Z danych spisowych wynika, że w innych językach niż polski porozumiewają się w domu 563 tys. osób żyjących

² Wśród stałych mieszkańców Polski ponad 98,2% stanowili w 2002 r. obywatele Rzeczypospolitej Polskiej. Analizując rozmiary środowisk niepolkich należy więc uwzględnić dodatkowo fakt posiadania przez 40,2 tys. mieszkańców Polski (0,11%) obywatelstwa innego kraju oraz to, że 445 tys. osób oprócz polskiego posiadało jeszcze inne obywatelstwo. W grupie tej dominują liczebnie małżonkowie obywateli polskich oraz osoby polskiego pochodzenia, które zdecydowały się na osiedlenie w Polsce.

w Polsce (wyłącznie w innym języku – 52 tysiące osób)³. Z prostych obliczeń wynika więc, że językiem polskim posługuje się w domu liczniejsza grupa osób (97,8% ludności Polski) od tej, która deklaruje narodowość polską.

Dane spisu ludności z 2002 r. ujawniły bez wątpienia, że środowiska tzw. tradycyjnych mniejszości narodowych (np. Niemcy, Ukraińcy) przeżywają regres. Swego rodzaju fenomenem kulturowym i społecznym było natomiast wytworzenie się silnej tożsamości regionalnej, jaką reprezentują m. in. Ślązacy i Kaszubi. Wbrew wielu opiniom „zasilenie” środowisk „tradycyjnych” mniejszości przez napływ imigrantów z ich „zagranicznych ojczyzn” nie miało istotnego wpływu na liczebność tych grup ludności.

3. Mniejszość litewska w Polsce – „obcy sąsiedzi”

Stosując rozróżnienie zaczerpnięte z głównego w sensie prawnopolitycznym podziału na obywateli i cudzoziemców („nieobywateli”), widzimy, że zdecydowana większość przedstawicieli mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce należy, jak wynika z danych spisowych, do tej pierwszej grupy. Wymienione kategorie odpowiadają generalnemu podziałowi, stosowanemu na gruncie nauk prawnych i politycznych. W socjologicznym ujęciu jednak ten ostry podział na wymienione kategorie, szczególnie właśnie w odniesieniu do mniejszości narodowych i etnicznych, nie ma pełnego zastosowania i się komplikuje⁴.

Najlepiej problem ten ilustruje nie tak odległa przeszłość. W okresie PRL-owskiej reglamentacji wolności słowa i wszelakiego działania, mniejszości dość powszechnie postrzegane były jako „obcy”, mimo niekiedy formalnych, pozostających jednak na ogół w sprzeczności z praktyką, zabiegów rządzących, aby tak nie było. Dziś, gdy sfera tabu przestała praktycznie istnieć, a do świadomości społecznej docierają informacje o zróżnicowaniu narodowościowo-etnicznym Polski, m. in. w postaci wyników Narodowego Spisu Powszechnego, kryterium postrzegania występujących w Polsce grup mniejszościowych zaczyna się powoli zmieniać. Od strony obiektywnej sprzyja temu fakt, że wśród mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce przeważają

³ Ogólnie ludność mieszkająca w kraju posługiwała się aż 87 różnymi językami, dialektami i gwarami, z czego w 20 językach mówiło więcej niż po tysiąc osób. Najpopularniejszym obcym językiem wśród mieszkańców Polski był niemiecki, którym posługiwało się w domu 204,6 tys. osób. Drugim w kolejności był język angielski – używało go 89,9 tys. osób, głównie w środowiskach imigranckich lub w małżeństwach heteroetnicznych.

⁴ Z socjologicznego punktu widzenia istotny jest fakt, że według badań opinii publicznej, uzyskanie przez cudzoziemca obywatelstwa polskiego jest podstawowym warunkiem uznania go za Polaka.

grupy autochtoniczne. W przypadku wspomnianego otwarcia kulturowego ma to więc dość istotne znaczenie, powodujące zmniejszanie dystansu większości społeczeństwa wobec jego mniejszości. Nawiązując do myśli wypowiedzianej przez Z. Baumaną, „obcy” należący do mniejszości narodowych lub etnicznych (zwłaszcza tradycyjnie występujących w Polsce) są coraz lepiej znani, można ich wręcz określić jako „obcych-sąsiadów”, lub za E. Nowicką „obcych wewnętrznych” (Nowicka, 1990; Bauman, 1996). Nieco, bądź nawet zgoła, inaczej ma się sytuacja z nowymi mniejszościami, niekiedy bardzo odmiennymi kulturowo (np. Wietnamczykami), których można by określić jako „obcych-gości” („obcych zewnętrznych”), którzy dla większości Polaków nie są jeszcze ani przyjaciółmi, ani wrogami – u jednych wywołują niepokój, u innych – ciekawość (Ząbek, 2002). Można więc powiedzieć, że reprezentanci grup mniejszościowych nie mieszczą się bez reszty w żadnej z tych dwóch kategorii.

I chociaż, jak wynika z badań socjologicznych, dystans społeczny wobec mniejszości narodowych jest jednak wciąż dość duży, to w sferze prawno-politycznej, szczególnie po roku 1989, zaszło wiele korzystnych dla mniejszości narodowych i etnicznych zmian, szczególnie jeśli idzie o możliwość swobodnego samoorganizowania się. Zaznaczenie swojej obecności w życiu publicznym poprzez prowadzenie różnych form działalności spowodowało, że stały się grupy te po 1989 r. nie tylko realną i liczącą się, na dodatek coraz bardziej akceptowaną częścią polskiego społeczeństwa, ale również istotnym podmiotem w układaniu przez Polskę relacji z innymi aktorami na scenie międzynarodowej.

Artykuł ten ma dwa cele:

– pierwszy dotyczy ogólnej analizy współczesnej sytuacji jednej z takich grup mniejszościowych w Polsce, tj. mniejszości litewskiej – autochtonów, w znakomitej większości polskich obywateli, mających świadomość wspólnoty losów z polską większością i nie wykazujących większego dystansu kulturowego wobec niej, ale też postrzeganych często jako „obcy-sąsiedzi”, i również często postrzegających samych siebie jako obywateli „drugiej kategorii”, tworzących odrębną „wspólną pamięć”, a ponadto mających swoją „zagraniczną ojczyznę” i to w bezpośrednim sąsiedztwie państwa ich zamieszkania;

– drugi dotyczy określenia wpływu Litwinów w Polsce na relacje między krajem zamieszkania a Litwą.

4. Historyczne uwarunkowania obecności mniejszości litewskiej w Polsce

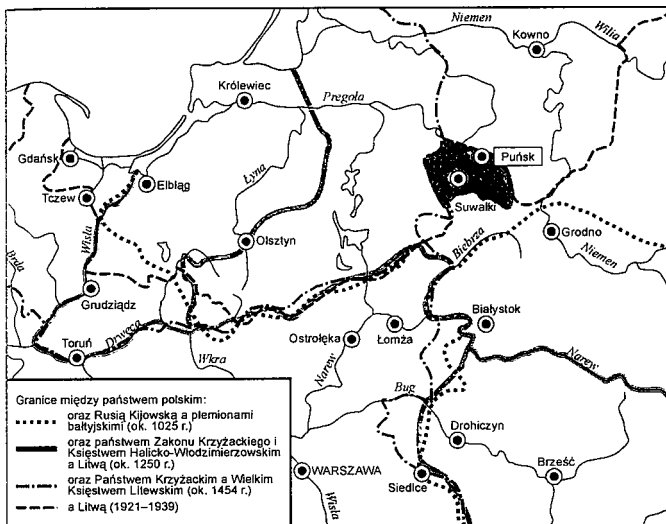
Mniejszość litewska żyjąca w granicach dzisiejszej Polski, a dokładnie w jej północno-wschodniej części, jest ludnością autochtoniczną. Swoją genezę wywodzi ona bowiem od czasów Wielkiego Księstwa Litewskiego, które zasięgiem obejmowało tereny współcześnie przez tę społeczność zamieszkane. W okresie wczesnego średniowiecza ziemie owe zasiedlone były jednak przez Jaćwingów (Jaćwiągów), których osadnictwo dobiegło kresu na początku XIII w., wraz z pojawieniem się tu Krzyżaków. Upadek plemion jaćwińskich (ich los podzielił także bałtyjski lud Prusów), który nastąpił w wyniku krwawych pogromów i przesiedleń przeprowadzanych przez zakon rycerski, spowodował długotrwałe niedoludnienie obszaru. Wzmoczenie procesów osadniczych nastąpiło w pierwszej połowie XV w. wraz z pojawieniem się nowych osadników, którymi byli wspomniani Litwini. Zasiedlenie tych ziem wynikało z wypełnienia zapisów krzyżacko-litewskiego traktatu z 1422 r. Na mocy powziętych wtedy postanowień, ale przede wszystkim późniejszych aktów prawnych, normujących głównie stosunki między Wielkim Księstwem Litewskim a Królestwem Polskim, ziemie te do 1795 r. przynależały politycznie do Litwy.

Po I wojnie światowej, gdy państwa tworzące niegdyś Rzeczpospolitą Obojga Narodów uzyskały niepodległość, obszar, mimo sprzeciwu zamieszkujących go Litwinów, znalazł się w granicach odrodzonego państwa polskiego (rys. 2). W okresie niepodległej Rzeczypospolitej, mieszkająca w niej mniejszość litewska liczyła, jak podają przeprowadzone spisy ludności, w 1921 r. 68,7 tys., a w 1931 r. – 83,1 tys. (co w obu przypadkach stanowiło 0,3% ogółu obywateli państwa) i była podzielona między trzy województwa – wileńskie, białostockie i nowogródzkie⁵.

Wraz z wybuchem II wojny światowej nastąpiła zmiana przynależności politycznej ziem zamieszkanych przez „polskich” Litwinów. Większa ich część dostała się – za sprawą wkroczenia Armii Czerwonej – pod panowanie Litwy, a następnie – włączonej do ZSRR – Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Suwalszczyzna natomiast znalazła się pod okupacją III Rzeszy. Ludność litewska z terenów zajętych przez Niemcy hitlerowskie została niemal w całości wysiedlona – na mocy porozumienia tego państwa z ZSRR o wymianie ludności z terenów przygranicznych – a na jej miejsce osiedlono Niemców z krajów nadbałtyckich. Dopiero po zakończeniu działań wojennych możliwy był powrót Litwinów na tereny, z których ich wysiedlono, choć, jak się

⁵ Nie wszyscy jednak zgadzają się z tymi szacunkami, twierdząc, że liczba ludności litewskiej w przedwojennej Polsce była znacznie wyższa. Zdaniem B. Małkowskiego (1986) sięgała ona 200 tys., natomiast H. Chałupczak, T. Browarek opowiadają się za liczbą 180 tys.

niało okazać, nie dla wszystkich z nich na stałe. Umowa z 22 września 1944 r. o przebiegu granicy polsko-radzieckiej między występującym w imieniu strony polskiej PKWN, a reprezentującą państwo radzieckie Litewską SRR przewidywała bowiem kolejną wymianę ludności. Szacuje się, że Polska opuściła wtedy, wbrew zapisom umowy, tylko niewielka część ludności litewskiej, licząca ok. 1 tys. osób.

Rys. 2. Obszar współczesnego osadnictwa polskich Litwinów na tle zmiany granic państwowych

Źródło: oprac. własne

Po ustaleniu polskiej granicy wschodniej i zakończeniu akcji wymiany ludności, na początku lat 50. żyło w Polsce ok. 9 tys. Litwinów. Władze państwowe, stojąc na stanowisku, że problem mniejszości narodowych jest marginalny, a Polska stała się właściwie państwem jednolitym pod względem narodowościowym, nie widziały potrzeby uwzględniania w kolejnych spisach ludności (z 1950, 1960, 1970, 1978, 1988 r.) pytań o narodowość i wyznanie. Stanowisko i politykę władz w stosunku do mniejszości miały w pełni zwyfikować dopiero wyniki spisu ludności, który po raz pierwszy po wojnie,

w 2002 r., podjął kwestię przynależności narodowej ludności Polski. Do tego czasu wszelkie szacunki mówiły, że w Polsce żyje ok. 20 tys. Litwinów.

5. Liczebność, rozmieszczenie i formy samoorganizowania się mniejszości litewskiej

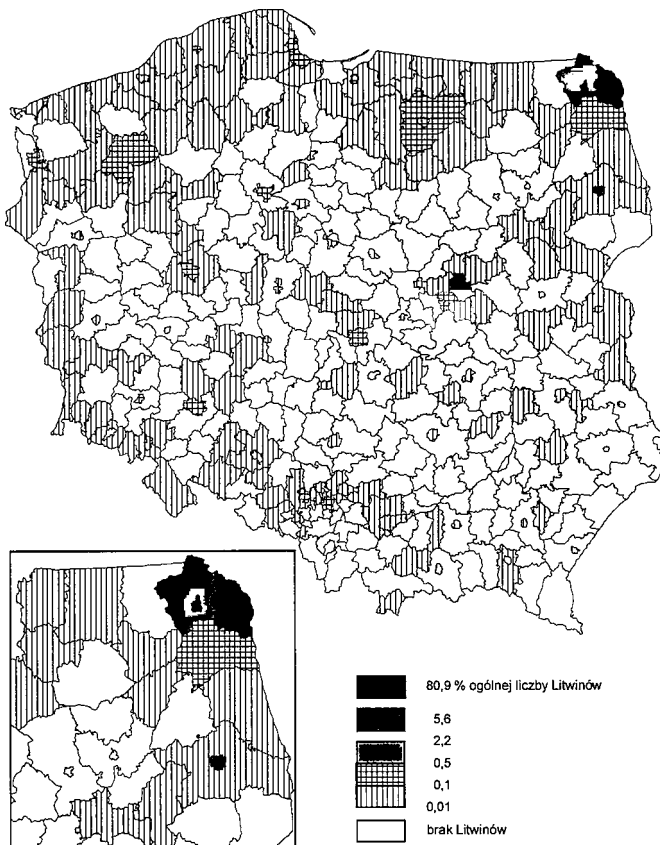
Mniejszość litewska na podstawie danych z ostatniego spisu liczy 5639 obywateli RP, z których zdecydowana większość koncentruje się w województwie podlaskim (5097), w następujących gminach: Puńsk (gdzie Litwini stanowią 74,4% mieszkańców), Szypliszki, Krasnopol i Sejny⁶. Poza Szypliszkami (powiat suwalski), wszystkie gminy należą do powiatu sejneńskiego (rys. 3).

Spółeczność litewska, na tle innych mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce, jest bardzo dobrze zorganizowana. Reprezentuje ją 10 pozarządowych organizacji społeczno-kulturalnych o charakterze narodowym, które nie stanowią dla siebie konkurencji, tak często osłabiającej pozycję innych społeczności mniejszościowych w Polsce, lecz na ogół zgodnie ze sobą współpracują⁷. Zadania statutowe większości organizacji litewskich w Polsce i wynikająca z nich działalność dość często jednak pokrywają się lub są do siebie bardzo podobne. Najszersze pole działań wytyczyły sobie dwie organizacje, tj. Stowarzyszenie Litwinów w Polsce, skupiające największą liczbę członków, i Wspólnota Litwinów w Polsce, która nie wymaga wstępowania w jej szereg, ani też nie zna pojęcia członkostwa.

Najdłużej – od 1989 r. – istnieje Stowarzyszenie Litwinów w Polsce, będące kontynuacją Litewskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego, powstałego w Puńsku w 1957 r. Towarzystwo, stanowiące w okresie PRL jedyną reprezentację polskich Litwinów, zajmowało się przede wszystkim pielegnowaniem i krzewieniem litewskiej kultury i języka, koncentrując swoją działalność na rozwoju amatorskiego ruchu artystycznego, oświaty w języku litewskim i upowszechnianiu czytelnictwa litewskiego. Poza działalnością kulturalną

⁶ Pozostałe skupiska tej mniejszości znajdują się w wojewódzkich: mazowieckim – 99 osób, warmińsko-mazurskim – 83, pomorskim – 75, zachodniopomorskim – 67, dolnośląskim – 53 osoby.

⁷ Pewien dystans, wynikający głównie z zaszciości historycznych, wykazują wobec siebie dwie organizacje tej społeczności – Stowarzyszenie Litwinów w Polsce i Towarzystwo im. św. Kazimierza. Mamy tu sytuację charakterystyczną dla innych mniejszości narodowych, które po 1989 r. powołały do życia nowe organizacje, będące formą odpowiedzi na działalność „starych”, obciążonych „błędami z przeszłości” (współpraca z instytucjami PRL), reprezentacji środowiskowych.

Rys. 3. Rozmieszczenie Litwinów w Polsce według powiatów w 2002 r.

Towarzystwo nie przejawiało innego rodzaju aktywności. Towarzystwo nie stało się też, ze względu na ograniczenia prawne i warunki polityczne, reprezentantem interesów politycznych społeczności litewskiej w Polsce. Stowarzyszenie, poza działaniami przejętymi w formie sukcesji po rozwiązaniem Towarzystwie,

zajmuje się obroną praw mniejszości litewskiej i sprawowaniem opieki nad zabytkami kultury litewskiej w Polsce⁸.

Wspólnota Litwinów w Polsce, która powstała w 1992 r., jest organizacją skupiającą różne litewskie organizacje społeczne, gospodarcze i religijne oraz instytucje oświaty i kultury, reprezentując interesy Litwinów w Polsce, na Litwie oraz w Światowej Wspólnocie Litwinów. Główny cel, jaki stawia sobie Wspólnota, tj. reprezentowanie interesów kulturalnych, społecznych, gospodarczych i politycznych mieszkających w Polsce Litwinów przed organami władzy i administracji państwowej, jest tym, co w znacznym stopniu wyróżnia ją spośród innych organizacji litewskich funkcjonujących w Polsce.

Stowarzyszenie Młodzieży Litewskiej w Polsce powstało w 1994 r. z inicjatywy najbardziej aktywnej społecznie młodzieży litewskiej mieszkającej w dawnym województwie suwalskim. Stowarzyszenie, które wchodzi w skład Wspólnoty Litwinów w Polsce, lecz działa samodzielnie, dąży, podobnie jak pozostałe organizacje litewskie, do utrzymania tożsamości narodowej i propagowania kultury narodowej wśród polskich Litwinów, głównie w kręgach litewskiej młodzieży (skupia członków w wieku od 16 do 35 lat). Stowarzyszenie jest członkiem Światowego Związku Młodzieży Litewskiej⁹.

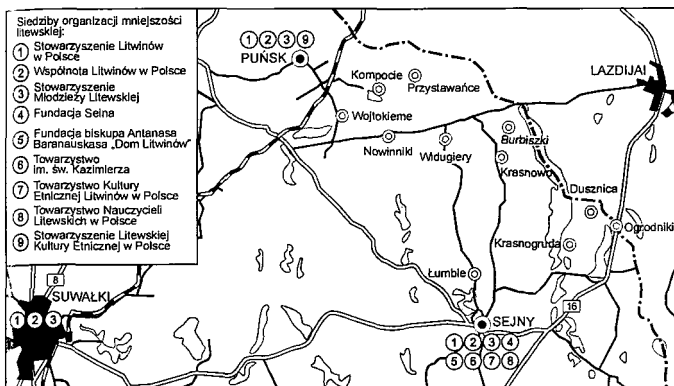
Wśród pozostałych instytucji wspierających organizacyjnie i finansowo działania na rzecz rozwoju litewskiej kultury i oświaty znajdują się (por. rys. 4) Stowarzyszenie Litewskiej Kultury Etnicznej (z siedzibą w Puńsku), Fundacja Seina, Fundacja biskupa Antanasa Baranaukasa „Dom Litwinów” w Sejnach (działająca od 2002 r.), Litewskie Towarzystwo im. św. Kazimierza (1990 r., z siedzibą w Sejnach), Towarzystwo Kultury Etnicznej Litwinów w Polsce (1997 r., Sejny), Towarzystwo Nauczycieli Litewskich w Polsce, Towarzystwo Litewskie w Gdańsku (1997 r., Gdynia).

Organizacje litewskie realizują się więc głównie poprzez działalność kulturalną, ich bogactwo zaś sprzyja podejmowaniu różnorodnych inicjatyw i przedsięwzięć w tym zakresie. Szczególnie intensywne działania kulturalne prowadzone są w dwóch zamieszkałych przez największą liczbę ludności litewskiej, gminach – Puńsku i Sejnach (rys. 5).

Działalność kulturalna litewskiej mniejszości w gminie Puńsk jest najbardziej widoczna. Działa tam Dom Kultury Litewskiej, w którym swoją siedzibę mają

⁸ W 2002 r. Stowarzyszenie, liczące 2535 członków, miało 9 oddziałów i 39 kół (*Wyznania...*, 2002). Podstawową jednostką organizacyjną Stowarzyszenia, mającego swoją siedzibę w Sejnach, jest oddział. Poza siecią oddziałów na terenie Suwalszczyzny, gdzie Litwini mieszkają w sposób zwarty, jednostki Stowarzyszenia istnieją jeszcze w Warszawie, we Wrocławiu, w Szczecinie, Słupsku, Gdańsku, Olsztynie i Białymstoku.

⁹ W 2002 r. Stowarzyszenie, mające swoją siedzibę w Puńsku, liczyło 60 członków (*Wyznania...*, 2002).

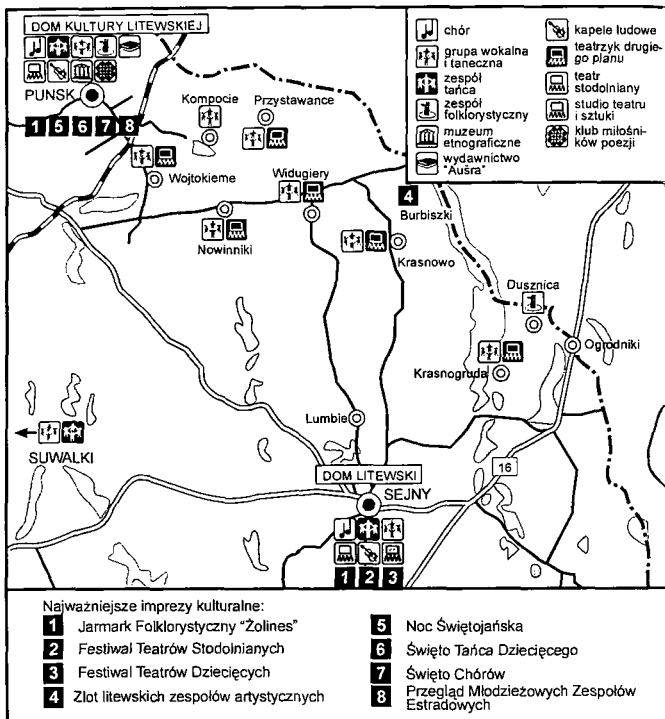
Rys. 4. Organizacje mniejszości litewskiej w Polsce w 2005 r.

Źródło: oprac. własne

m. in. chór („Dzūkija”), kapele ludowe („Klumpė”), zespoły tańca („Jotwa”, „Vyčiai” i dziecięcy „Puniukai”) oraz teatr stodolany. Przy litewskiej szkole podstawowej, gimnazjum, a przede wszystkim przy Liceum Ogólnokształcącym, działają liczne zespoły młodzieżowe (m. in. wokalny zespół Ulbuonėlės, zespół taneczny „Šalčia”, Klub Miłośników Poezji), a przy Stowarzyszeniu Litewskiej Kultury Etnicznej – zespoły folklorystyczne („Šalcinėlis”, „Alna”, „Gimtinė”). W Puńsku działa muzeum etnograficzne.

Działalność kulturalna Litwinów w Sejnach ożywiła się znacząco szczególnie po transformacji ustrojowej. Od 2000 r. funkcjonuje tu, zbudowany ze środków państwa litewskiego, Dom Litewski, w którym działają m. in. chór („Seinijos Aidas”), kapela ludowa („Sainiai”), dziecięcy i młodzieżowy zespół tańca współczesnego oraz zespół estradowy („Seina”), a także studio sztuki i teatru oraz, podobnie jak w Puńsku, teatr stodolany¹⁰.

¹⁰ Popularną formą podtrzymywania tradycji, połączoną z pokazem i promocją osiągnięć wielu środowisk polskich Litwinów są cykliczne imprezy kulturalne, na które zjeżdżają się dość licznie także mieszkańcy Litwy. Do najważniejszych tego typu spotkań zaliczyć należy Jarmark Folklorystyczny „Žolines”, Festiwal Teatrów Stodolanych, Festiwal Teatrów Dziecięcych, zlot litewskich zespołów nad jeziorem Gałduś w ramach imprezy Sąskrydis i Noc Świętojańska w Puńsku. Przy prowadzeniu tak aktywnej działalności kulturalnej Litwinom brakuje odpowiedniej bazy lokalowej. Tę, oprócz dwóch domów kultury, tworzą przede wszystkim placówki szkolne, świetlice Urzędu Gminy, stodoły i domy prywatne.

Rys. 5. Działalność kulturalna mniejszości litewskiej w Polsce w 2005 r.

Źródło: oprac. własne

Duży nacisk społeczność litewska kładzie na wydawanie prasy i książek w języku ojczystym. Efektem tych działań jest funkcjonowanie na „litewskim rynku prasowym” kilku tytułów czasopism: dwutygodnika „Aušra” (ukazującego się od 1960 r.), „Aušrelė” – miesięcznika dla dzieci (1997 r.), kolportowanego głównie w przedszkolach i szkołach, w którego tworzeniu biorą udział także same dzieci, „Pasaulio lietuvis” (2003 r.), „Šaltinis” (2005 r.), wychodzącego z inicjatywy Towarzystwa im. św. Kazimierza oraz kwartalnika „Suvalkietis”, redagowanego w Suwałkach i zaspokajającego potrzeby

czytelnicze, głównie mieszkańców tego miasta¹¹. Wszystkie czasopisma, poza kwartalnikiem „Suwalkietis”, składa i drukuje, działające od 1993 r. w Puńsku, wydawnictwo „Aušra”¹².

Niezwykle ważna dla podtrzymania tradycji, kultury i języka litewskiego jest też obecność Litwinów w mediach elektronicznych. Tę z kolei zapewnia Białostocka rozgłośnia Polskiego Radia, która transmituje audycje litewskojęzyczne trzy razy w tygodniu (we wtorki i czwartki – po 15 minut oraz w niedziele – 30 minut)¹³.

Liczne i dość zróżnicowane, a oparte przede wszystkim na powszechności nihu artystycznego, formy samorealizacji polskich Litwinów świadczą o dużej aktywności omawianej grupy społecznej. Można powiedzieć, że jest to sytuacja raczej wyjątkowa w zestawieniu z innymi mniejszościami narodowymi i etnicznymi występującymi w Polsce. Rozmieszczenie ludności litewskiej pokazuje bowiem, że mamy do czynienia nie z izolowanymi, jak w przypadku wielu innych mniejszości, skupiskami, z których zazwyczaj każde dąży do posiadania jakiejś środowiskowej reprezentacji, ale ze społecznością skoncentrowaną na niewielkiej przestrzeni, a mimo to zdolną wytworzyć bardzo wiele nastawionych na kulturywanie narodowej tradycji inicjatyw.

Tym jednak, co w sposób szczególny wyróżnia mniejszość litewską w Polsce spośród innych, choć oczywiście nie wszystkich, mniejszości narodowych i etnicznych, jest dbałość o powszechność nauczania i uczenie się języka ojczystego. Środowisko polskich Litwinów ogromny nacisk kładzie na rozwój narodowego szkolnictwa, które, obok pielęgnowania języka i kultury litewskiej, ma pomóc w budzeniu świadomości narodowej wśród najmłodszego pokolenia.

6. Litewska oświata

Litwini, korzystając z zapisu ustawy o systemie oświaty (z 1991 r.) oraz *Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej i Sportu (w sprawie warunków*

¹¹ Do 1973 r. „Aušra” ukazywała się nieregularnie, średnio jeden lub dwa razy w roku, następnie zaczęła wychodzić jako kwartalnik, od 1989 r. została przekształcona w miesięcznik, a od niedawna – w dwutygodnik. Wydawcą pisma, którego nakład wynosi 1 tys. egzemplarzy, jest Stowarzyszenie Litwinów w Polsce, głównym sponsorem natomiast – Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji.

¹² Od początku istnienia wydawnictwa „Aušra” ukazało się ok. 80 tytułów książek (średnio w nakładzie od 300 sztuk do 1 tys. egzemplarzy) i broszur w języku litewskim, poświęconych głównie tematyce etnograficznej, historii, literaturze pięknej i wspomnieniowej.

¹³ W języku mniejszości są nadawane także (dwa razy w miesiącu) audycje w regionalnej telewizji Białostok.

i sposobu wykonywania przez szkoły i placówki publiczne zadań umożliwiających podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej, językowej i religijnej uczniów należących do mniejszości narodowych i grup etnicznych), z 2002 r., prowadzą „szkoły z ojczystym językiem nauczania”, czyli placówki (obok szkół należą do nich także zespoły międzyszkolne), w których nauczanie odbywa się w języku danej mniejszości, z wyjątkiem nauczania języka i literatury polskiej oraz historii¹⁴.

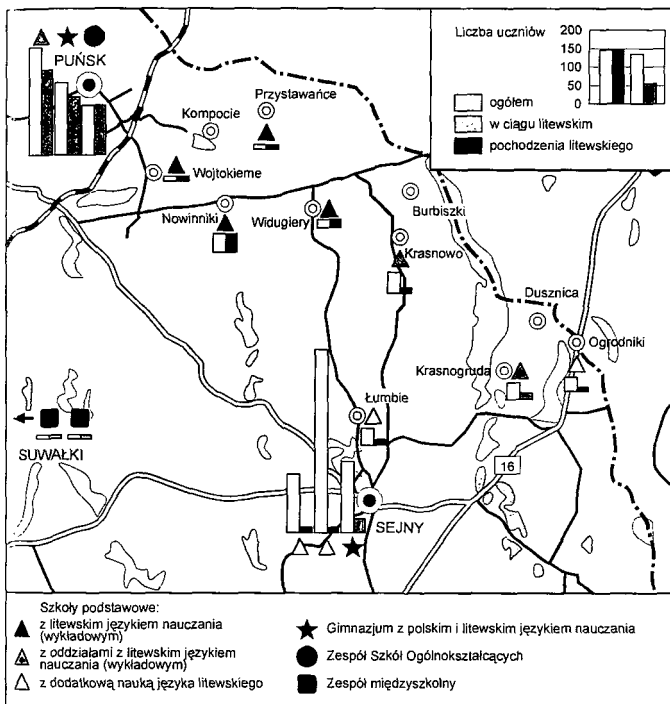
Należy w tym miejscu przypomnieć, że oprócz szkół z językiem mniejszości funkcjonują w Polsce „szkoły dwujęzyczne” (prowadzące nauczanie w dwóch równorzędnych językach, polskim i języku ojczystym mniejszości) oraz „szkoły z dodatkową nauką języka mniejszości” (prowadzące nauczanie wszystkich przedmiotów w języku polskim, z wyjątkiem przedmiotu dodatkowego, którym jest język ojczysty danej mniejszości). Nauczanie w języku ojczystym organizowane jest również w ramach międzyszkolnych zespołów (gdzie analogicznie wyróżniamy trzy typy zespołów: zespoły z językiem mniejszości, zespoły dwujęzyczne i zespoły z dodatkową nauką języka mniejszości)¹⁵. Ponadto nauka języka mniejszości narodowych i etnicznych odbywa się na poziomie przedszkola. W systemie organizacji nauki języka ojczystego w szkołach i zespołach międzyszkolnych zdecydowanie przeważają szkoły z dodatkową nauką tego języka.

Mniejszość litewska, choć wybrała różne, w zależności od lokalnych uwarunkowań (możliwości kadrowych, lokalowych, liczby zainteresowanych uczniów), formy organizacyjne, jest jedyną mniejszością w Polsce, która jako dominujący model nauczania w większości klas bądź szkół wybrała nauczanie prawie wszystkich przedmiotów w swoim języku ojczystym. Szkoły z naucza-

¹⁴ W myśl *Ustawy o systemie oświaty* szkoły i placówki publiczne powinny „umożliwiać uczniom podtrzymywanie tożsamości narodowej, etnicznej, językowej i religijnej ze szczególnym uwzględnieniem nauki własnej historii i kultury”. Regulacja, dająca możliwość tworzenia szkoły z ojczystym językiem nauczania, zakłada tworzenie klas prowadzących nauczanie w języku mniejszości już przy zgłoszeniu się 7 uczniów (dla szkół podstawowych i gimnazjów) bądź 14 (dla szkół ponadgimnazjalnych). Zgodnie z rozporządzeniem ministra edukacji język ojczysty może być nauczany we wszystkich typach placówek szkolnych (przedszkolach, szkołach podstawowych, gimnazjach, liceach ogólnokształcących itd.) oraz w międzyszkolnych zespołach grupujących uczniów. Regulacje prawne nakładają na resort oświaty obowiązek finansowania z budżetu państwa m. in.: bieżącej działalności szkół dla mniejszości, opracowania programów i podręczników do nauki języka ojczystego oraz historii i geografii kraju ojczystego mniejszości, dokształcania nauczycieli. Nie jest natomiast prawnie regulowany dostęp absolwentów szkół mniejszościowych do szkół wyższych.

¹⁵ Nauczanie języka ojczystego odbywa się zarówno w klasach z językiem mniejszości narodowych, jak i klasach z językiem mniejszości etnicznych.

niem języka litewskiego znajdują się na terenie województwa podlaskiego – w gminach Puńsk i Sejny oraz w miastach Sejny i Suwałki¹⁶ (rys. 6).

Rys. 6. Szkolnictwo z litewskim językiem nauczania w roku szkolnym 2001/2002

Źródło: oprac. własne

Na poziomie szkoły podstawowej w roku szkolnym 2002/2003 – wśród 452 placówek nauczających języka mniejszości w Polsce, w tym 202 szkół z dodatkową nauką języka, 20 szkół z językiem mniejszości, 6 szkół

¹⁶ Skupiska mniejszości litewskiej na innych terenach Polski (na Pomorzu, we Wrocławiu i w Warszawie) są niewielkie, a ich przedstawiciele nie zgłaszali dotychczas zainteresowania organizowaniem w szkołach nauczania języka litewskiego.

dwujęzycznych oraz 22 międzyszkolnych zespołów, w których łącznie pobierało naukę 34 016 uczniów – funkcjonowało 13 szkół z litewskim językiem nauczania (2,9% wszystkich szkół podstawowych uczących języka mniejszości), gdzie swój język ojczysty poznawało 395 dzieci (1,2% wszystkich uczniów placówek uczących języka mniejszości).

Liczba szkół z litewskim językiem nauczania maleje wraz ze wzrostem szczebla nauczania. Spadkowi liczby placówek towarzyszy zmniejszenie liczby uczęszczających do nich uczniów. Jest to sytuacja obserwowalna również w środowiskach pozostałych mniejszości. Składają się na nią rozmaite przyczyny, wśród nich zaś przede wszystkim kontynuowanie nauki w placówkach z polskim językiem wykładowym. Obowiązkową naukę w litewskich gimnazjach kontynuowało w roku szkolnym 2002/2003 niespełna 48,3% absolwentów litewskich podstawówek. Wartość tego wskaźnika, mimo że nie przekracza nawet 50%, i tak jest wyższa od średniej uzyskanej do całego środowiska mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce (40%).

Tabela 1

Nauczanie języka mniejszości litewskiej w Polsce na wszystkich poziomach nauczania szkolnego w roku szkolnym 2002/2003

Poziom nauczania	Liczba szkół z językiem litewskim	Liczby wszystkich szkół z językami mniejszości narodowych i etnicznych	Liczba uczniów w szkołach z językiem litewskim	Liczba uczniów w szkołach z językami mniejszości narodowych i etnicznych
Szkoły podstawowe	13	452	395	34 016
Gimnazja	3	142	191	13 253
Licea *:				
Licea ogólnokształcące	1	15	73	1 637
Licea profilowane	1	2	20	40
Razem	18	611	679	48 946

Uwaga: * na szczeblu ponadpodstawowym i ponadgimnazjalnym poza liceum ogólnokształcącym i liceum profilowanym funkcjonowała także szkoła z litewskim językiem nauczania o profilu zawodowym.

Źródło: oprac. własne na podstawie danych Ministerstwa Edukacji Narodowej i Sportu.

W tym samym – 2002/2003 – roku szkolnym na poziomie gimnazjum naukę w trzech szkołach z litewskim językiem nauczania (2,1%) pobierało 191 uczniów (1,4%), na szczeblu ponadgimnazjalnym, w jedynym litewskim liceum ogólnokształcącym kształciło się 73 uczniów (4,5%), a w liceum profilowanym.

także jedynej tego typu placówce w środowisku litewskim – 20 (50%)¹⁷. Do większości litewskiej należała także jedna z dwóch działających w kraju szkół zawodowych z językiem mniejszości jako językiem wykładowym (*Krajobraz ...*, 2003).

Ponadto nauka języka litewskiego odbywała się na poziomie przedszkola. W roku szkolnym 2002/2003 objętych było nią kilkadziesiąt dzieci litewskich¹⁸. Z analizy sytuacji całego szkolnictwa litewskiego w Polsce w omawianym roku wynika, że nauczanie języka litewskiego i w języku litewskim zorganizowane było na wszystkich poziomach nauczania w 19 placówkach (wliczając szkołę zawodową), w których naukę pobierało łącznie 679 uczniów. W roku szkolnym 2004/2005 – ostatnim, poddanym analizie – nie odnotowano wzrostu liczby szkół z litewskim językiem wykładowym, zwiększyła się natomiast nieznacznie – do 755 – liczba uczęszczających do nich uczniów¹⁹.

Biorąc pod uwagę dynamikę zmian w szkolnictwie litewskim od początku lat 90. do 2005 r., można zaobserwować dość znaczący wzrost liczby placówek: z 12 w roku szkolnym 1990/1991 do 19 w 2004/2005. Jest to osiągnięcie tym bardziej zasługujące na podkreślenie, że kształcenie młodzieży i dzieci litewskich charakteryzuje się dużą koncentracją szkół. Wzrost liczby szkół nie jest więc w tym przypadku funkcją starań czynionych przez rozproszone w skali całego kraju społeczności w celu stworzenia własnych placówek szkolnych z ojczystym językiem nauczania, lecz wynika z rzeczywistej potrzeby i aktywności środowiska litewskiego w zakresie rozwoju narodowej oświaty. Na uwagę zasługuje fakt, że na stałym na ogół poziomie (0,7%) utrzymuje się liczba uczniów szkół litewskich. Tendencja ta potwierdza, że szkoły litewskie nie przeżywają kryzysu związanego z odchodzeniem uczniów do szkół z polskim językiem nauczania. Dynamika zmian liczby uczniów w ostatnich dwóch latach wskazuje nawet, że mamy do czynienia z niewielkim wzrostem tej liczby (gdz

¹⁷ W roku szkolnym 2002/2003 na poziomie gimnazjum działały 142 placówki nauczające języka mniejszości (w tym 116 szkół z dodatkową nauką języka, 7 szkół z językiem mniejszości, 6 szkół dwujęzycznych oraz 13 międzyszkolnych zespołów); we wszystkich tych placówkach swój język ojczysty poznawało 13 253 uczniów), natomiast na poziomie ponadgimnazjalnym było to 15 liceów ogólnokształcących (8 szkół z dodatkową nauką języka, 5 szkół z językiem mniejszości oraz 2 szkoły dwujęzyczne) i 2 licea profilowane, w których naukę pobierało odpowiednio: 1637 i 37 uczniów, a także 2 szkoły zawodowe i 5 międzyszkolnych zespołów, do których uczęszczało 55 osób.

¹⁸ W całej Polsce funkcjonowały w tym czasie 72 placówki (odrębne przedszkola i oddziały przedszkolne przy szkołach podstawowych) z nauką języka mniejszości narodowych i etnicznych, którą pobierało 1003 dzieci.

¹⁹ W porównaniu z rokiem szkolnym 2002/2003 zaszły niewielkie zmiany w strukturze litewskiej oświaty – w roku szkolnym 2004/2005 funkcjonowały w kraju następujące placówki szkolne z językiem litewskim – 12 szkół podstawowych, 4 gimnazja, 2 licea i 1 zespół międzyszkolny (z 5 uczniami), który wcześniej nie istniał.

tymczasem we wszystkich szkołach dla mniejszości narodowych i etnicznych. Liczba uczniów zmniejszyła się o 310 osób).

Istniejąca sieć placówek litewskiej oświaty niemal w całości zaspokaja potrzeby mniejszości w zakresie kształcenia podstawowego i ponadpodstawowego, nieco gorzej przedstawia się natomiast ich sytuacja kadrowa (szczególnie w gminie Sejny) i baza lokalowa (brak odpowiedniej liczby sal).

Szczególne miejsce w systemie szkolnictwa litewskiego zajmuje, istniejące od 1956 r., Liceum 11-tego marca w Puńsku, kształcące absolwentów głównie szkół podstawowych z gmin Puńsk, Sejny, Szypliszki i Suwałki. Około 50–60% absolwentów tej szkoły kontynuuje naukę na wyższych uczelniach, przeważnie polskich. Wspomniane liceum w ciągu 60 lat działalności wykształciło liczne grono inteligencji, pracującej w dużym stopniu na rzecz litewskiej wspólnoty w Polsce. Ożywienie działalności oświatowej od wielu lat obserwowane jest w Sejnach. Tamtejsi Litwini zainicjowali odrodzenie tradycji oświatowych sprzed około 80 lat, czyli z czasów istnienia gimnazjum „Żiburyś”, oraz podjęli próby założenia w tym mieście Centrum Oświaty Litewskiej (finansowanego przez rząd Litwy).

7. Mniejszość litewska a kontakty polsko-litewskie

Problematyka mniejszości narodowych ma duże, i ciągle rosnące, znaczenie przy analizie stosunków między państwami, choć – jak twierdzi L. N i j a k o w s k i – nazywanie mniejszości narodowych „pomostami” w stosunkach między państwami stało się już dyplomatycznym kanonem i retoryczną figurą politycznej poprawności w mediach (N i j a k o w s k i, 2000). Należy jednak stwierdzić, że nawet w przypadku, gdy nie występują otwarte konflikty w kontaktach większości z mniejszością, a tak jest z pewnością w przypadku większości polskiej i mniejszości litewskiej, rola danej grupy w dwustronnych relacjach państwa zamieszkania mniejszości i jej „zagranicznej ojczyzny” ma znaczenie, choć może być bardzo różna.

R. B r u b a k e r, który ujmuje mniejszość narodową jako stanowisko polityczne, uważa, że do rozpatrywania sytuacji mniejszości potrzebne są dodatkowo dwie kategorie – zagraniczna ojczyzna i państwo zorientowane narodowo. W wyniku interakcji tych elementów powstaje spłot, który przedstawić można w przybliżeniu jako triadę łączącą mniejszości narodowe, nowo powstałe państwa (w jego rozumieniu – zorientowane narodowo), w jakich mniejszości te mieszkają i „zagraniczne ojczyzny”, do których mniejszości te należą, czy też należy je traktować jako do nich należące poprzez przynależność etnokułturową, lecz nie przez legalne obywatelstwo. Stanowisko Brubakera może więc służyć jako pewien punkt odniesienia, gdyż uświadamia,

że bardzo często stosunki władz państwowych z mniejszością narodową są zarazem *implicite* elementem dwustronnych relacji z zagraniczną ojczyzną tej mniejszości, i to niezależnie od stopnia lojalności obywatelskiej jej członków (B r u b a k e r, 1998; N i j a k o w s k i, 2000).

Wpływ mniejszości litewskiej na stosunki między Polską i Litwą jest wypadkową wielu czynników. Można je podzielić na dwie zasadnicze, wzajemnie zależne od siebie, grupy:

I – to czynniki „wewnętrzne”, wynikające z sytuacji (aktywności) samej mniejszości litewskiej, na którą – zgodnie z tym, co w dużej części zostało już szczegółowo przedstawione – składają się:

1) wyraźna identyfikacja etniczna i wysoki stopień świadomości narodowej niedużej liczebnie (nieco ponad 5 tys.) społeczności, zamieszkującej na zwartym obszarze (obejmującym około 50 miejscowości w gminach Puńsk i Sejny);

2) aktywne dążenie do instytucjonalizacji swojej etniczności (identyfikacji narodowościowej), głównie w celu pielęgnowania i rozwijania własnej kultury (organizacje, oświata);

3) aktywność wychodząca poza ramy działalności jedynie na rzecz własnego środowiska, wyrażająca się aktywnością na szczeblach samorządowych (Litwini mają dominujący udział we władzach w gminie Puńsk oraz posiadają swoich przedstawicieli we władzach powiatu sejneńskiego).

II – to czynniki „zewnętrzne”, będące funkcją układu podstawowych wariantów trójstronnych relacji – mniejszość litewska, Polska, Litwa.

1) Fundament prawny w zakresie przestrzegania praw człowieka w kontekście zewnętrznych (międzynarodowych) i wewnętrznych (krajowych) uregulowań prawnych.

Kontekst zewnętrzny (międzynarodowy) sprawia, że instytucje ponadmiędzynarodowe, dążąc do przestrzegania praw człowieka, ustanawiają obowiązek ochrony praw mniejszości narodowych, etnicznych, religijnych, i mogą dążyć do poprawy sytuacji mniejszości kosztem siły państwa zamieszkania mniejszości i często niezależnie od stanowiska „zagranicznej ojczyzny” danej mniejszości.

W tym kontekście mniejszość litewska podlega ochronie prawnej, z uwagi na podpisanie przez Polskę szeregu aktów prawa międzynarodowego, w tym – biorąc pod uwagę tylko perspektywę europejską – m. in.: Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (1950 r.), Europejskiej karty języków regionalnych lub mniejszościowych (1992 r.), Konwencji ramowej o ochronie mniejszości narodowych (z 1995 r.).

W układzie relacji między państwem osiedlenia mniejszości litewskiej – Polską – a jej zagraniczną ojczyzną – Litwą – występuje pewna stała, którą stanowi wypełnianie podstawowych standardów praw człowieka przez państwo osiedlenia mniejszości litewskiej.

Poprzez kontekst wewnętrzny, będący właściwie uzupełnieniem zobowiązań międzynarodowych, państwo osiedlenia mniejszości wprowadza dodatkowe

uregulowania swojego stosunku do niej, dające mniejszości możliwość zachowania i rozwijania własnej tożsamości narodowej. Dążenie polskich Litwinów do zachowania i rozwijania własnej tożsamości zapewniają *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej* (1997 r.) oraz – w zakresie udziału w życiu publicznym – ustawy: *o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym* (2005 r.), *o gwarancjach wolności sumienia i wyznania* (1989 r.), *Prawo o stowarzyszeniach* (1989 r.), *Prawo o zgromadzeniach* (1990 r.), *o partiach politycznych* (1997 r.), *Ordynacja wyborcza do Sejmu RF i do Senatu RP* (2001 r.), *o ochronie danych osobowych* (1997 r.), *o narodowym spisie powszechnym ludności i mieszkań w 2002 r.* (1999 r.) i *Rozporządzenie Ministrów Pracy i Polityki Socjalnej oraz Edukacji Narodowej w sprawie zwolnień od pracy lub nauki osób należących do Kościołów i innych związków wyznaniowych w celu obchodzenia świąt religijnych nie będących dniami ustawowo wolnymi od pracy* (1999 r.); przepisy dotyczące języka – m. in. *ustawa o języku polskim* (1999 r.), *rozporządzenie ministra spraw wewnętrznych i administracji w sprawie wypadków, w których nazwom i tekstom w języku polskim mogą towarzyszyć wersje w przekładzie na język obcy* (2002 r.); przepisy dotyczące kultury – *ustawa o radiofonii i telewizji* (1992 r.); przepisy dotyczące oświaty – m. in. *ustawa o systemie oświaty* (1991 r.); *rozporządzenie ministra edukacji narodowej i sportu w sprawie warunków i sposobu wykonywania przez szkoły i placówki publiczne zadań umożliwiających podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej, językowej i religijnej uczniów należących do mniejszości narodowych i grup etnicznych* (2002 r.); przepisy zawarte w 6 kodeksach prawnych.

2) Wymiar stosunków dwustronnych między Polską i Litwą

Wpływ mniejszości na kształtowanie relacji między państwem pobytu mniejszości i jej „zagraniczną ojczyzną” zależy od stosunku państwa osiedlenia mniejszości do niej samej i jej zagranicznej ojczyzny, nastawienia mniejszości do własnej etniczności i zagranicznej ojczyzny oraz od nastawienia zagranicznej ojczyzny do mniejszości. W przypadku mniejszości litewskiej, szczególnie w kontekście tego ostatniego typu relacji (gdyż inne mogliśmy już bezpośrednio lub pośrednio poznać) mamy do czynienia z wysokim zaangażowaniem państwa litewskiego w jej sprawy, wyrażającym się przeznaczaniem znacznych nakładów finansowych na działalność mniejszości (m. in. prowadzonych przez nią stowarzyszeń, szkół, domów kultury), animowaniem i rozwijaniem współpracy kulturalno-społecznej oraz angażowaniem się, choć w niewielkim stopniu, politycznym na rzecz mniejszości.

Mając na uwadze złożony wymiar relacji między stronami polską i litewską, można wskazać na trzy obszary tych relacji, w których wyraźnie zaznacza się wpływ mniejszości litewskiej: infrastrukturę prawno-traktatową, wspólne instytucje i uczestnictwo w transgranicznej współpracy.

Infrastruktura prawno-traktatowa

Znaczenie mniejszości dla polityki dwustronnej przejawiało się podpisaniem następujących traktatów, umów i porozumień:

- traktatu (1994 r.) między RP a RL o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy;
- umów dwustronnych (dotyczących m. in.: współpracy transgranicznej, współpracy i wymiany młodzieży – z 1997 r.; współpracy w dziedzinie kultury, nauki i oświaty – 1998 r.);
- porozumienia (1992 r.) i programu współpracy na lata 1998–2001 (1998 r.) między Ministerstwem Edukacji Narodowej RP a Ministerstwem Kultury i Oświaty RL w dziedzinie oświaty i szkolnictwa wyższego.

Należy podkreślić, że zakres praw mniejszości litewskiej zapisany w tych traktatach jest szeroki i, co najważniejsze, przekłada się na aktywną politykę Litwy wobec „oderwanych braci”.

Efektym aktywnego działania mniejszości litewskiej na rzecz zachowania i rozwijania własnej tożsamości narodowej i dobrych relacji dwustronnych między oboma państwami jest także ustawa o rozwoju oświaty mniejszości litewskiej w Polsce z 2001 r.

Wspólne instytucje

Współpraca polsko-litewska na szczeblu najwyższych władz państwowych doprowadziła do powstania następujących wspólnych instytucji:

- Komitetu Konsultacyjnego przy Prezydentach RP i RL;
- Zgromadzenia Poselskiego Sejmu RP i Sejmu RL (powstałego w 1997 r., jako stałe forum współpracy obu parlamentów)²⁰;
- Rady do Spraw Współpracy między Rządami RP i RL (1997 r.)²¹;

²⁰ W przyjętej deklaracji Zgromadzenie Poselskie ma dbać o przestrzeganie praw Polaków na Litwie i Litwinów w Polsce.

²¹ Rada powołała w 1998 r. m. in. wspólne komisje do spraw oświaty, kultury i nauki, dziedzictwa kulturowego oraz mniejszości narodowych. Inicjatywy te miały wyjaśnić szereg narosłych przez lata kontrowersji, do których należała np. sprawa zapisu nazwisk osób narodowości polskiej w języku ojczystym. Kwestia ta poruszana była m. in. na dwóch posiedzeniach Polsko-Litewskiej Komisji ds. Mniejszości Narodowych, działającej w ramach Rady Współpracy między Rządami RP i RL. W sprawach dotyczących mniejszości narodowych Rada postanowiła nadal wspierać rozwój oświaty i sprzyjać zachowaniu tożsamości kulturowej mniejszości narodowych – polskiej na Litwie i litewskiej w Polsce; utrzymać nauczanie w językach mniejszości polskiej na Litwie i litewskiej w Polsce i respektować prawa mniejszości w dziedzinie posługiwania się językami ojczystymi w życiu publicznym, zgodnie z prawem i standardami międzynarodowymi; aktywnie współdziałać przy opracowywaniu i wydawaniu podręczników dla szkół z polskim językiem nauczania na Litwie i litewskim językiem nauczania w Polsce; dążyć do szybkiego zakończenia negocjacji nad projektem opisowni imion i nazwisk osób należących do mniejszości polskiej na Litwie

– Polsko-Litewskiej Komisji Międzyrządowej do spraw Współpracy Transgranicznej (1996 r.)²²;

– Polsko-Litewskiego Forum Samorządu Terytorialnego (1998 r.).

Współpraca polsko-litewska na szczeblu regionalnym doprowadziła z kolei do powstania m. in.:

– Polsko-Litewskiej Izby Gospodarczej (utworzonej w 1993 r. z inicjatywy byłego wójta gminy Puńsk, z siedzibą w Suwałkach, organizującej międzynarodowe targi);

– Litewsko-Polsko-Rosyjskiego Komitetu ds. Regionów Przygranicznych (utworzonego w 1997 r., w celu stymulowania współpracy transgranicznej i wyboru dobrze rokujących projektów zasilanych z zewnątrz);

– Stowarzyszenia Samorządów Ziemi Sejneńskiej (zrzeszającego również rejony z Litwy);

– Litewsko-Litewskiego Forum Organizacji Pozarządowych;

– Fundacji „Pogranicze” z Sejn (powstałej w 1990 r., prowadzącej spotkania „ludzi i kultur pogranicza” i budującej kulturę wzajemnego szacunku i zrozumienia);

– Wspólnoty Kulturowej „Borussia” (powstałej w 1990 r., w Olsztynie, prowadzącej działalność wydawniczą i edukacyjną poświęconą sprawom mniejszości narodowych, koegzystencji kultur i narodów we współczesnej Europie Środkowo-Wschodniej).

Uczestnictwo w transgranicznej współpracy

Na rozwój kontaktów polsko-litewskich na polu transgranicznej współpracy przedstawiciele mniejszości litewskiej w Polsce mają z pewnością największy i najbardziej wymierny wpływ. Uczestnictwo w transgranicznej współpracy przyjmuje jednocześnie najbardziej różnorodne formy. W dużym uproszczeniu można powiedzieć, że kontakty poprzez granice sprowadzają się m. in. do:

– funkcjonowania struktur euroregionalnych (euroregion Niemen);

– współpracy lokalnej między litewskimi i polskimi gminami przygranicznymi (m. in. doroczne fora municypalne);

– porozumień i współpracy miast bliźniaczych (rejony Mariampol i Ęakiai ściśle współpracują z powiatem Suwałki, głównie w dziedzinie kultury i sportu);

– współpracy placówek kulturalnych i szkół;

– organizacji misji handlowych do Litwy (organizowanych przez wyspecjalizowane przedsiębiorstwa);

– organizacji międzynarodowych targów, zwanych „Puńskimi Spotkaniami Gospodarczymi”.

i litewskiej w Polsce. Postanowiono wtedy również, że dalszy przebieg reform terytorialno-administracyjnych na Litwie i w Polsce będzie konsultowany.

²² Komisja zacieśnia związku regionów przygranicznych po stronie polskiej i litewskiej.

W ramach kontaktów indywidualnych poprzez granice dominują:

- jednodniowe zakupy;
- handel przygraniczny;
- wyjazdy w celach rekreacyjnych;
- wyjazdy w celach służbowych;
- wyjazdy w związku z odwiedzinami krewnych/znajomych lub do swoich dawnych stron rodzinnych.

Na koniec należy wspomnieć o powracającej co jakiś czas dyskusji o „zasadzie wzajemności” w obustronnych relacjach. W dyskusji, ale i w działaniu, przedstawiciele obu stron ścierają się dwie postawy: postawa „**starotestamentowa**” – nakazująca uzależnić poziom praw mniejszości litewskiej w Polsce od praw Polaków na Litwie, wedle której: „waszym ludziom” będzie u nas tak źle (będą mieli tak mało praw), jak „naszym” u was, oraz postawa „**nowotestamentowa**” – realizowana wedle zasady: „popatrzcie, jak u nas mają dobrze”. Wydaje się, że w przypadku relacji między oboma państwami do głosu coraz częściej dochodzi ta druga wersja – i to ona – jak twierdzi L. N i j a k o w s k i, zastanawiając się nad relacjami Polski z zagranicznymi ojczyznami „polskich mniejszości” – powinna być wzorem, ta pierwsza zaś nie jest dopuszczalna etycznie, ani opłacalna politycznie (N i j a k o w s k i, 2000).

8. Wnioski

Nie ulega wątpliwości, że w świetle powyższych danych współczesna sytuacja mniejszości litewskiej w Polsce, w porównaniu z okresem sprzed 1989 r., uległa wyraźnej poprawie. Nie można już mówić o jakiejś formie świadomej dyskryminacji lub też marginalizacji tej społeczności, choć nie znaczy to, że wszystko zostało już zrobione.

Poprawie w ostatnich latach uległy także stosunki między Polską i Litwą, choć i na tym polu wiele elementów można i należy jeszcze udoskonalić. To, jaki kształt przybierają relacje między oboma państwami zależy i w niedalekiej przyszłości zależeć będzie również od sytuacji świadomej swojej przynależności narodowej i dobrze zorganizowanej mniejszości litewskiej w Polsce. Należy bowiem przyznać, że mimo coraz lepszego klimatu we wzajemnych – i jak wielu twierdzi „najlepszych na przestrzeni dziejów” – stosunkach, w pewnym impasie, kontrastującym z tym pozytywnym obrazem obustronnych relacji, znajdowały się przez wiele lat – zakończone jednak sukcesem – negocjacje dotyczące zapowiadzianej przez *Traktat* umowy o pisowni nazwisk i imion osób należących do mniejszości litewskiej. Nie podpisano natomiast dotąd – również zapowiadzianej przez *Traktat* – umowy o współpracy w ochronie dziedzictwa kulturowego (nie zakończono prac nad umowami

o opiece nad grobami i miejscami pamięci narodowej). Nie ma też widocznego efektu pracy wspólnej komisji podręcznikowej. Litwa ma także zastrzeżenia do zaopatrzenia w podręczniki szkół litewskich w Polsce, czy krótkiego czasu antenowego i zasięgu emisji programów radiowych w języku litewskim. Problemy te należą do trudniejszych w stosunkach polsko-litewskich.

Pamiętać trzeba jednak, że – jak powiedział doradca prezydenta Litwy, Czesław Okńczyc – z żadnym innym krajem Litwa nie ma tak ścisłej współpracy jak z Polską. Można więc mieć nadzieję, że proces polepszania wzajemnych relacji jest już na tyle zaawansowany, że nieodwracalny.

LITERATURA

- B a b i Ń s k i G., 2004, *Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce w świetle spisu ludności z roku 2002*, „Studia Socjologiczne” [Warszawa], nr 1 (172), s. 139–152.
- B a u m a n Z., 1996, *Socjologia*, Poznań.
- B r u b a k e r R., 1998, *Nacjonalizm inaczej. Struktura narodowa i kwestie narodowe w nowej Europie*, Warszawa.
- C h a ł u p c z a k H., B r o w a r e k T., 1998, *Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995*, Lublin.
- Krajobraz dyskryminacji II. Formy dyskryminacji instytucjonalnej, politycznej i społecznej*, 2003, Raporty i analizy Instytutu Polityki Społecznej, „Raporty Migracyjne” nr 4.
- M a k o w s k i B., 1986, *Litwini w Polsce 1920–1939*, Warszawa.
- Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce. Informator 2003*, 2003, red. L. M. Nijakowski, S. Łodziński, Warszawa.
- N i j a k o w s k i L. M., 2000, „Pomosty” i „zasieki”, czyli o drogach pojednania. *Mniejszości narodowe i etniczne a polska polityka wschodnia*, „Rubikon”, nr 4 (11).
- N o w i c k a E., 1990, *Swoi i obcy*, Warszawa.
- Przesiedlenie ludności polskiej z Kresów Wschodnich do Polski 1944–1947*, 2000, red. S. Ciesielski, Warszawa.
- Szkolnictwo dla mniejszości narodowych i grup etnicznych w roku szkolnym 2004/2005*, 2005, Raport Zespołu ds. Analiz i Prognozowania Kadr Oświaty, Centralny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli, Warszawa.
- T a r k a K., 1998, *Litwini w Polsce 1944–1997*, Opole.
- Wyznania religijne Stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce 2000–2002*, 2003, Warszawa, GUS.
- Z ą b e k M., 2002, *Między piekłem a rajem. Problemy adaptacji kulturowej uchodźców i imigrantów w Polsce*, Warszawa.

THE SOCIO-CULTURAL SITUATION OF THE LITHUANIANS IN POLAND AND THEIR IMPACT ON RELATIONS BETWEEN A RESIDENT COUNTRY AND LITHUANIA

According to 2002 census Lithuanian minority in Poland is represented by 5639 Polish citizens, concentrated mostly in the Podlaskie province (5097), in the communes of Puńsk (74.4% of population), Szypliszki, Krasnopol and Sejny. Compared to other minorities, Lithuanian community in Poland is very well organized. Lithuanians are associated in 10 socio-cultural organizations, which cooperate rather than compete against each other, even if their scope of activity is more or less similar.

The situation of Lithuanian minority has a considerable and increasing importance in bilateral relations between their country of residence and their old homeland is quite significant. The impact of the Lithuanian minority on Polish-Lithuanian relations depends on a number of factors, which can be divided into two interdependent groups: 1) 'internal' factors, being results of the situation (activity) of the Lithuanian minority itself; 2) 'external' factors, being the function of principal variants of the three-sided relations: Lithuanian minority, Poland, Lithuania.

Dr Andrzej Rykała
Katedra Geografii Politycznej i Studiów Regionalnych UŁ